

XIX. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE HALK HEKİMLİĞİ*

Oğuz YILDIRIM**

Öz

Divan şiiri uzun süre yüksek zümreye yönelik olduğu, halka hitap etmediği ve halk kültüründen, halk düşüncesinden uzak olduğu söylenerek eleştirilmiştir. Ancak divan şiiri her ne kadar toplum hayatını yansıtmadığı söylenerek eleştirilse de toplum yaşamından bütünüyle uzak değildir. Divan şâirleri de diğer sanatçılar gibi eserlerinde halk kültürü öğelerinden, halka ait kimi adet, inanç ve geleneklerden, halk arasında yaygın olarak kullanılan atasözü ve deyimlerden yararlanmışlardır. Son zamanlarda yapılan divan şiiriyle ilgili araştırma ve inceleme çalışmalarında bu konuyla ilgili değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Artık araştırmacıların çoğu bu eleştirinin haksız olduğuna, divan şiirinin günlük yaşamdan sanıldığı kadar kopuk ve uzak olmadığı fikrine dikkat çekmektedir. Böylece divan şâirlerinin şiirlerini halk kültürü açısından değerlendiren çalışmalar aracılığıyla sanıldığı ya da söylendiğinin aksine divan şâirlerinin şiirlerinde çeşitli halk kültürü öğelerinden yararlandıkları açıkça görülecektir. Divan şairi, insanı doğrudan doğruya etkileyen sağlık sorununa karşı duyarsız kalamamıştır. Hayatının belirli bir döneminde hastalığı bizzat tecrübe etmesi kaçınılmaz olan şairin, yaşadığı bu tecrübeyi görmezden gelmesi beklenemez. Her ne kadar bu şiir, şairin beninden çok öte mutlak bir sübjektif evrene sahip olsa da içinde yaşanılan hâl sanat eserinde kendisine yer bulacaktır. Öte yandan sağlık, bireyi ve toplumu alâkadar eden bir sorundur. Bu sorunu çözümlenmeye matuf gelişen tıp, sadece bir ilmi aktivite değil, aynı zamanda bir sanattır. Tabip, tababeti tedarik ederek bilimsel metotlarla hastaları tedavi edecek yetkinliğe gelirken bu sanatçı yönünü de geliştirir. Onun bu özelliği hasta ve hasta yakınlarıyla kurduğu iletişimden başlayarak, teşhis ve tedavi süreci içerisinde varlığını hissettirir. Bu bağlamda divan şiirinin konularından birisi eskilerin tabâbet adımı verdikleri, tıp ilmi ve hekimliktir. Sağlık ve sağlıkla ilgili kavramlar, meslekleri doktor olsun ya da olmasın tüm şairleri etkilemiştir. Şair, bu kavramların yanında hastanın ve çevresindeki kişilerde gözlemlenen psikososyal değişimleri, hekim ve hasta ilişkilerini, hastalık çeşitlerini, tedavi yöntemlerini, kullanılan ilaçlar gibi konuları da şiirde ele almıştır. Böylelikle hasta ve hastalıkla ilgili mefhumlar etrafında bir halk muhayyilesinin meydana gelmesi de sağlanmıştır. Bu makalede, 17 şairin divanından hareketle XIX. yüzyıl Osmanlı toplum hayatındaki hastalık çeşitleri ve çeşitli sağaltma yöntemleri tespit edilmiş ve çalışmaya konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, halk hekimliği, divan şiiri, tıp, sağlık.

* “XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü Unsurlarının Kullanımı” başlıklı doktora tezinden hareketle üretilmiştir.

** Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, oguzyildirim540@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1170-2054>

XIX. FOLK MEDICINE IN CENTURY DIVAN POETRY

Abstract

Divan poetry has long been criticized by saying that it is aimed at the high class, does not appeal to the public, and is far from folk culture and folk thought. However, although divan poetry is criticized for not reflecting social life, it is not completely distant from social life. Divan poets, like other artists, benefited from folk culture elements, some customs, beliefs and traditions of the people, and proverbs and idioms widely used among the people in their works. It is possible to come across evaluations on this subject in recent research and analysis studies on divan poetry. Most researchers now point out that this criticism is unfair and that divan poetry is not as disconnected and distant from daily life as it seems. Thus, through studies that evaluate the poems of divan poets in terms of folk culture, it will be clearly seen that contrary to what is thought or said, divan poets benefited from various folk culture elements in their poems. Divan poets could not remain insensitive to health problems that directly affect people. The poet, who is bound to experience the disease himself at a certain period of his life, cannot be expected to ignore this experience. Even though this poem has an absolute subjective universe far beyond the poet's self, the state of being experienced will find a place in the work of art. On the other hand, health is a problem that concerns the individual and society. Medicine, which has developed to solve this problem, is not only a scientific activity but also an art. While the physician becomes competent to treat patients with scientific methods by studying medicine, he also develops this artistic side. This feature makes its presence felt throughout the diagnosis and treatment process, starting from the communication it establishes with patients and their relatives. In this context, one of the subjects of divan poetry is medical science and medicine, which the ancients called *tabâbet*. Health and health-related concepts have influenced all poets, whether they are doctors or not. In addition to these concepts, the poet also discussed topics such as the psycho-social changes observed in the patient and the people around him, doctor-patient relationships, types of diseases, treatment methods, and drugs used. Thus, a public imagination was created around the patient and the concepts related to the disease. In this article, its poetic structure is examined; but this structure was built in the 19th century. It is discussed in relation to the types of diseases and various treatment methods in the Ottoman social life in the 19th century.

Keywords: XIX. century, folk medicine, divan poetry, medicine, health.

Giriş

İnsanoğlu, var olduğu andan beri kendini koruma içgüdüleriyle sağlığını korumaya çalışmış ve etkisi altında kaldığı fiziksel ve ruhsal birtakım hastalıklardan kurtulmak maksadıyla devamlı bir arayış ve mücadele içerisinde olmuştur. Kişinin yaşamını sürdürebilmek amacıyla sağlığına dikkat etmek, fiziki ve ruhi dengesi zedelendiğinde bunun nedenini araştırmak ve çeşitli araştırma yöntemleriyle rahatsız olduğu hastalığı iyileştirmek gayesiyle sürekli bir mücadele içerisinde bulunmuş, bu da zamanla mühim bir birikimin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Çeşitli bilgi, gözlem ve tecrübeye yaslanan bu birikim ise halk hekimliğine kaynaklık etmiştir (Tek, 2021: 16).

Halkın imkânlarının olmadığı zamanlarda ya da doktora gidemediklerinde rahatsızlıklarını tanılama ve iyileştirme maksadıyla başvurdukları yöntemlerin ve tekniklerin tamamına “halk hekimliği” adı verilir (Boratav, 2016: 140). Halk hekimliği, hastalıklar ve sağlıkla ilgili inanmalar, tutum ve hareketler sistemi biçiminde vasıflandırılabilirdiği gibi, toplumun gelenek, görenek ve inanç tarzları ile ilgili tıbbi yöntemler şeklinde de tanımlanabilmektedir (Şar, 2005: 131).

Don Yoder, halk hekimliğini, “Tabii halk tıbbı” ve “Dinsel- büyüsel halk tıbbı” şeklinde iki basamakta incelemiştir. Bu bağlamda tabii halk tıbbı hastalıkları tedavi etmek amacıyla hayvansal, bitkisel ve madensel nesnelere dayanarak faydalanmayı ve tedaviyi bunlar yardımıyla gerçekleştirmeyi kapsarken dinsel-büyüsel halk hekimliği ise hastalığın sağaltmasında dualar, muskalar, kutsal mekân ziyaretleri, kutsal nesne teması gibi doğaüstü birtakım güçlerden faydalanmayı amaçlamaktadır (Yoder, 1975: 23-28).

Divan şiirinde tıp ilmiyle ilgili terimler şairlerce çokça kullanılmıştır. Aşkından dolayı gönlü hasta olan âşık, bu marazi derdine çare aramaktadır. Bu nedenle tıp ilmi, mecaz dünyasının vazgeçilmez bir kaynağı olmaktadır. Divan şiirinde tıp ilmi, kendi içerisinde bölümlenmiş ve tıbbın insan sağlığı açısından ehemmiyetinden, sağlığı korumanın yollarından, çeşitli hastalıklardan, bu hastalıkları sağaltma yöntemlerinden ve iyi bir hekimin sahip olması gereken özelliklerden bahsedilmektedir (Uçan Eke, 2007: 109).

“XIX. Yüzyılda Halk Hekimliği” başlıklı bu çalışmada 17 şairin divanına başvuruda bulunulmuştur: Ali Emiri, Antepli Aynî, Cesârî, Enderunlu Vâsıf, Eşref Paşa, Hatîf, Hersekli Arif Hikmet, Keçecizâde İzzet Molla, Leskofçalı Galip, Leylâ Hanım, Murad Emrî, Nazîf, Osman Nevres, Şeref Hanım, Şevkî, Yenişehirli Avnî Bey, Ziver Paşa.

Çalışmamızda seçtiğimiz şairlerin divanlarından hareketle; bahar yorgunluğu, boğmaca, bunama, cüzâm, çiçek hastalığı, delilik, dilsizlik, humar, humma, kuduz, nezle, remed, sıtma, veba, verem gibi hastalıklar tespit edilmiştir. Çalışmanın bir diğer kısmında bitkilerle sağaltma yöntemleri olarak eftîmûn, gül suyu, kâfur, menekşe, reyhân, safran gibi bitkilerin fayda sağlayıcı özellikleri üzerinde durulmuştur. Diğer sağaltma yöntemleri başlığında ise; dua okumak ve muska yapmak, göze sürme çekmek, kan aldırma, merhem sürmek, perhiz yapmak, şişe çekmek, tiryak vermek, zenzem içirmek gibi yöntemler yer almaktadır.

Çalışmamızda bu hastalık isimlerinin ve sağaltma yöntemlerinin bazıları mecazen bir benzetme unsuru olarak bazıları da hastalığın kendi ismi olarak kullanıldığı görülmüştür.

1. XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Karşılaşılan Hastalık Türleri

1.1. Bahar Yorgunluğu

Kış mevsiminden yaz mevsimine geçiş süreci ilkbahar vaktinde tabiattaki yenilenme, tazelenme ve canlılık olarak görülmektedir. Kış mevsiminin kısa ve soğuk geçen vakitlerinin yerini serin, güneşli günlere bırakmakta, bu da kişinin psikolojik sağlığı üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Bir geçiş zamanı olan baharın insanın üzerinde olumsuz etkileri de görülmektedir. Farklılaşan ısı değerlerine yakın olarak bazen canlı, sevgi dolu, mutluysen bazen de bu huzurlu yapı kendini karamsarlığa, yorgunluğa ve devamlı uyuma durumuna bıraktığı hissedilmektedir. Değişen mevsimin yerini bahara bırakmasının ardından kişinin üzerindeki oluşan bu halsizlik durumuna “bahar yorgunluğu” adı verilmektedir (Göre, 2007: 283).

Keçecizâde İzzet Molla beytinde bahar yorgunluğunun etkisi olsa bile İslam dininde uyumanın çok doğru görülmediği zamanlarda bereketin ve rahmetin dünyada tecelli ettiği vakitlerde gelen uykunun ne kadar tatlı bir halde görünse de aslında bu uykunun gaflet uykusu olduğunu dile getirmektedir:

Gafletle etme gül-şeker-i vakt-i feyzi telh

Şîrînter gelirse de hâb-ı dem-i bahâr (K. İzzet Molla D., G. 113/3)

1.2. Boğmaca (Hunâk)

Boğmaca, diğer ismiyle hunâk boğazda oluşan iltihaplı bir hastalıktır (Parlatır, 2012: 651).

Şeref Hanım beytinde o genç delikanlı meğer hikmet kılıcıyla şehit olmuş, onun boğaz iltihabından öldüğünü söylemeyin, ifadelerini kullanmaktadır:

Tîg-ı hikmetle şehîd olmuş meger

Gitdi hunnâkdan dimen ol nev-cüvân (Şeref Hanım D., Trh. 101/4)

1.3. Bunama/ Bunaklık

Bunamak yani ateh, sözlükte “aklı zayıf hale gelmek, eksilmek, bir şeye düşkün olmak” manalarına gelmektedir (Gözübenli, 1991: 51).

Keçecizâde İzzet Molla beytinde yaşa bağlı olarak düşünülen bunama hastalığının ihtiyarlardan ziyade genç kişilere de musallat olup olmadığını merak ettiğini söylemektedir:

Gelmiş mi bir civâna ‘aceb genc iken ‘ateh

Destinden ihtiyârın alıp bâde-i şebâb (K. İzzet Molla D., K. 31)

1.4. Cüzâm

Hansen basili adı verilen bir mikroorganizmanın neden olduğu bulaşıcı bir deri hastalığıdır (Türkçe Sözlük, 2005: 378). Bir deri hastalığı olarak divanlarda rastlanan cüzâm hastalığı; insan bedeninde yer yer leke, çiban ve yara biçiminde görülen, bulaşıcı özelliği fazla olan, düzelmesi zor olan bir deri rahatsızlığı, miskin hastalığı, sonu bilinmeyen şey manalarında yer almaktadır. Bazı zamanlarda rakibe ve ağyara beddua etmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Cesârî beytinde ağyardan söz ederken sürekli beddua etmektedir. Şair, kötü huya sahip olan rakibin sevgilisini sürekli kıskırttığından dolayı cüzâm hastalığına yakalanmasını ve her daim cahil insanlarla dost olmasını talep etmektedir:

Ol ki bed-hû fit virür yâra cüzâm olsun rakîb

Ülfet-i nâdân ile dâ'im müdâm olsun rakîb (Cesârî D., G. 60/1)

1.5. Çiçek Hastalığı (Cederî)

Halsizlik, baş ve sırt ağrısı, ateşle başlayan çiçek hastalığı genellikle küçük çocuklarda etkili olmakla birlikte her yaş insanda görülebilen bulaşıcı bir hastalıktır. İnsan bedeninde kırmızı döküntülerle kendisini gösteren daha sonraları döküntülerin irinli kabarcık haline gelmesiyle meydana gelen çiçek hastalığı vücutta kalıcı izler bırakabilmektedir (Ertaş ve Eğinim, 2011: 95-96).

Keçecizâde İzzet Molla beytinde Sultan II. Mahmud'un kızı Fatıma Sultan, Münire Sultan ve çocuğunun hayatının baharında çiçek hastalığı yüzünden vefat ettiklerini söylemektedir:

Dâğdâr-ı hüzn olup ‘İzzet dedi târihini

Fâtıma Sultân çiçekden ‘adne kıldı intikâl (1240) (K. İzzet Molla D., Trh. 88/4)

1.6. Delilik

Delilik kavramı divan şiirinde, farklı şekillerde ele alınmaktadır. Deli ve deliliğin eşanlamlısı olarak

dîvânegî, dîvâne, mecnûn, cünûn, meczup, şeydâ, sevdâ, âşüfte, bî-hûş gibi sözcükler kullanılmıştır. Farsça bir sözcük olan “âşüften”; karışık, perişan, dağınık (Kanar, 2011: 22) manasına gelmektedir ve bir bilinç karışıklığı durumunu anlatmaktadır. Arapça bir sözcük olan “sevdâ” bir önad olarak; kapkara, simsiyah (Develioğlu, 2012: 945) anlamına gelmektedir. Ad olarak ise kişinin mizacına etki eden bir sıvı olarak bilinmektedir. Ahmet Talat Onay, delilik hastalığıyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Sevdâ; tamâ, arzu, aşk ve hırs gibi durumlar ve hastalıklar olarak görülmektedir. Bu bir illettir ki kişiye ârız olduğunda pek gamlı ve üzgün olur ve şiddete meyilli olursa kendisine zarar verebilir. Bu derecesi dilimizde karasevdâ olarak bilinmektedir (2000: 78).

Yenişehirli Avnî beytinde deliliğin aşk hastası konumunda olan âşığın ulaşacağı son merhale olduğunu söylemektedir. Şair, bu bağlamda onun arkadaşının zincir olduğunu ifade eder. Sevgilisinin saçlarının sevdasıyla âşık akla veda ederek delilik tuzağına düşmesini ümit etmektedir:

Sevdâ-yı zülf-i yâr ile ‘akla vedâ idüp

‘Avnî düçar-ı dâm-ı cünûn olmak istiyor (Yenişehirli Avnî D., G. 135/6)

Osman Nevres beytinde kendisini delilik ülkesinin hâkimi olarak görmektedir. Şair, sözünün bile dîvâne olmasa, dîvânında yer almayacağını söylemektedir:

İklîm-i cünûn hâkimiyim söz dahi Nevres

Dîvâne eğer olmasa dîvânıma girmez (Osman Nevres D., G. 11/6)

1.7. Dilsizlik

Ebsem; dilsiz olma manasına gelmekle birlikte sükût etme, sessiz kalma anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 1317: 67).

Eşref Paşa beytinde, senin yaşam öykünün anlatılması onu duyan herkesi susturur, senin övgünün yapıldığı bir yerde dilsizin dili açılır, ifadelerini kullanmaktadır:

Beyân-ı menkabetin herkesi eder hâmûş

Miyân-ı mehmedetinde zebân olur ebkem (Eşref Paşa D., K. 1/38)

1.8. Humâr

Humâr, içki içildikten sonra kişinin ayılma sırasında hissettiği baş ağrısı ve sersemlik olarak bilinmektedir. Divan şiirinde sevgilinin mahmur oluşu ile yer aldığı görülmekte, içki meclislerinin sonunda humâr ile bitmektedir (Pala, 2017: 212).

Enderunlu Vâsif beytinde insan eğer keyifli bir hâl alıp neşeli görünse, baş ağrısı inzibat memuru yaklaşarak o saat haddini ona bildirecektir, demektedir:

Neş’e etse kişi ger keyfe uyup ber takrîb

Şahne-i renc-i humâr eyler ol sâ’at te’dîb (Enderunlu Vâsif D., Müs. 220/2)

Şeref Hanım beytinde ona sarhoşluk etkisiyle ortaya çıkan baş ağrısının etkisiyle çokça yalvardık; fakat meyhaneci bize içki ikram etmedi, bu ne olsun, demektedir:

Çok niyâz itdik ana def’-i humâr itmek için

Virmedi bâde bize pîr-i mugan nolsun bu (Şeref Hanım D., G. 182/3)

Hersekli Arif Hikmet beytinde kendisini içki içtikten sonra gelen baş ağrısının güçsüz ve bitap bıraktığını söylemektedir. Şair, sâkîye seslenerek bu fakir kula bir içki sun sevaptır, ifadelerini kullanmaktadır:

Bî-tâb ü tâkat etti beni renci-i humâr

Bir bâde sun fakirine sâkî sevâbdır (Hersekli Arif Hikmet D., G. 41/8)

1.9. Humma

Humma, ateşler içinde yanarak sayıklama olarak bilinmektedir. Humma hastalığına yakalanan insanların harareti artmakta ve bu hastalara kırmızı ilacı adı verilen ve bir nevi şuruba benzeyen bir su içirilmektedir. Hasta aşırı derecede terletilip şifa bulması sağlanmaktadır. Kırmızı, küçük bir böcek olup kırmızı boya çıkartmasıyla bilinir. Kırmızı, humma hastalığına yakalanan kişiler tarafından boyuna asılmaktadır (Onay, 2009: 455-456).

Antepli Aynî beytinde sıkıntı ve zahmet ateşi içinde yanan bir hastaya soğuk suyun şifanın ta kendisi olduğunu dile getirmektedir:

Derd-i hummâ-yı ğam u mihnete ber 'ü 's-sâ 'a

Hasteye 'ayn-ı şifâdır bu zülâl-i mebrûd (Antepli Aynî D., Trh. 319/18)

1.10. Kuduz

Kuduz hastalığı, hem insanlarda hem de hayvanlarda rastlanabilen bulaşıcı niteliğe sahip bir vakadır. Kuduz, kuduza yakalanan kurt, köpek, kedi, tilki gibi hayvanların insanları ısırması ya da ısırmaya bağlı yara almayla bulaşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde baş etmeye çalıştığı bir hastalık olan kuduzun aşısı ve tedavisi için II. Abdülhamid zamanında kayda değer önlemler alınmıştır. Fakat halk sağlığı ve toplumsal güvenlik açısından aşı kullanımından önce kuduz hastalığına maruz kalan canlıların itlaf edilmesi gerekiyordu. İslam kültüründe hayvanlara merhamet gösterilmesi, keyfi olarak hayvanların itlaflarının gerçekleştirilmesi meseleyi siyasi bir sorun haline dönüştürmüştür (Özgün, 2017: 491- 513).

Keçecizâde İzzet Molla şiirinde Osmanlı toplumunun mücadele ettiği bu illetten ve ölümlü vakalardan bahsetmektedir. Şair, bu illetin bulaştığı daha üç yaşında bebeklerin bile tabancayla vurulup itlaf edilip öldürüldüklerini söylemektedir. Üzüntüsünü belirterek, bu vahşeti arzu eden kişilerin günahları kendi boynuna olsun, ifadesini kullanmaktadır:

Günâhı boynuna olsun 'adû-yı bed-hâhın

Bu tavk-ı lâneti kıldı kabûl o kelb-i 'akûr

Takıp miyânına şerbet yerine kan içiyor

Üçer yaşında çocuklar tabânçe-i billûr (K. İzzet Molla D., K. 36/38-39)

1.11. Nezle

Arapça bir sözcük olan zükâm, nezle manasına gelmektedir. Divan şiirinde şairler tarafından çokça kullanılan bulaşıcı bir hastalık olarak bilinmektedir. Tabiatta bulunan koku içeren maddeler, üst solunum yollarında enfeksiyona neden olur ve bu duyulardaki kayıp şairlerin mana âleminde sarhoşluk olarak karşılık bulur.

Keçecizâde İzzet Molla beytinde eğer şairler, şiirlerin ani bir şekilde oluşan aksırığıyla, nezle olsalar dahi benim yazdığım bir mısra-i bercesteyi taklit edemezler, ifadelerini kullanmaktadır.

Şu'arâ' mısra'-ı bercesteme taklîd edemez

'Atse-i nâ-geh-i eş'âr ile ger olsa zükâm (K. İzzet Molla D., K. 23/73)

1.12. Remed

Remed, göz kapağına dâhil olan setreden örtünün iltihabı yani göz ağrısı demektir. Hastalık göz ağrısı, göz iltihabı ve göze acı veren her türden hastalık olarak vasıflandırılabilir (Onay, 2000: 374).

Keçecizâde İzzet Molla beytinde öncelikle sevgilisinin gözlerini yıldıza teşbih etmektedir. Yıldızlar belirgin hale geldiğinde gökyüzü de kararmış olacaktır. Âşığın gözlerine siyah bir perde çekilerek onun yalnızca sevgilisinin gözlerini görmesi istenmektedir. Şair burada sevgilisinin uğruna gözlerini mevcudata kapatarak dünyevi olaylardan kendisini soyutlamaktadır:

Getirmişdi remed çeşm-i kevâkib eşk-i hasretle

Değil şeb bir siyeh-gûn perde asdı târem-i vâlâ (K. İzzet Molla D., N. 2/15)

Nazîf beytinde Hz. Allah seni ayrı tutup, diğer tüm insanlara göz ağrısı vermiş, demektedir:

Seni setr eylemekde ol Cenâb-ı Hazret-i Allâh

Gürûh-ı ‘ayn-ı a’ dâya o hengâmda remed çekmiş (Nazîf D., G. 70/4)

1.13. Sıtma

Sıtma hastalığı; üşütme, titreme ve ateş nöbeti geçirme ile kendisini gösteren ve sivrisinekler vasıtasıyla bulaştığı bilinen bir rahatsızlıktır. Bu hastalığın tedavi sürecinde bazı teşhis ve tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Bunların biri rişte-i teb olarak bilinen ergenlik dönemine daha girmemiş bir kızın eğirmiş olduğu ipliğe efsun okunarak düğüm yapılır. Bahsi geçen bu ip hasta olan kişinin boynuna bağlanır ve kişinin iyi olacağına inanılır. Diğer bir tedavi yöntemi ise, kâğıda; ezîn, pesîn, ezân sözcükleri yazılarak suyun içine atılır ve daha sonra bu su içildiğinde hastanın şifa bulacağına inanılmaktadır (Kemikli, 2007: 28-29).

Eşref Paşa memduhunun bağış ve gayretinin iksiri yaşamın bal şerbeti, üstün güç ve kudretinin ve mücadelesinin kılıca da devletlerin sıtma nöbetidir, ifadelerini kullanmaktadır:

İksîr-i lutf u himmeti şehdâbe-yi hayât

Şemşîr-i kahr u savleti teb-lerze-i vetîn (Eşref Paşa D., K. XXVI/28)

Eşref Paşa bir başka beytinde, bu denli yıkıcı bir orduya karşı durmak mümkün değildir. Bu ordunun hayali bile kâfirler ordusuna sıtma nöbeti geçirecek kadar etkilidir, demektedir:

Ne mümkün karşı turmak böyle harâb-âmîz ordûya

Hayâlınden dahî teb-lerze tutdı ceys-i küffârî (Eşref Paşa D., K. XVI/4)

1.14. Veba

Sözlükte “ayıplamak, kusurlu görmek, yaralamak” manalarındaki ta’n kökünden türeyen tâûn bulaşık yayılan her hastalığın adı olarak bilinmektedir (Varlık, 2011: 175). Veba, divan şiirinde mersiye türünde çokça görülmektedir. Şairler çeşitli nazım şekilleriyle akrabalarını ve yakınlarını kaybetmenin üzüntüsünü dile getirmek amacıyla türün niteliklerinden faydalanmışlardır. Bu bağlamda en çok tarih düşürme sanatına başvurarak salgının meydana geldiği dönemin zamanını vererek tarihi nitelikli birtakım kayıtlar düşürmüşlerdir (Öztürk, 2020: 150).

Keçecizâde İzzet Molla 1812 yılında yaşanan veba salgınından dolayı bu senenin veba senesi olduğunu dile getirir ve bu durumun Allah’ın emriyle olduğunu ve bu hastalıktan ölen kişilerin şehit sayılacağını ve cennete gideceklerini söylemektedir:

Havâyı eyledi tesmîm bir ufûnet ile

Bekâyâ bir nice mihmân savdı çarh-ı le’îm

Bu yıl ki sâl-i vebâdır gidip bi-emrillâh

Bu ismle nice âdem olur cinânda mukîm

Yazılsa her birine el verir şu târîhim

“Na’îm-i cenneti kıldı Makâm-ı İbrâhîm” (K. İzzet Molla D., Trh. 250)

1.15. Verem

Verem, yumru, şiş, şişme (Parlatır, 2006: 1793), bedende herhangi bir organa, özellikle de akciğerlere giren Koch basilinin neden olduğu bulaşıcı, tüberküloz, verem olmak, verem rahatsızlığına tutulmak ve mecazî olarak düzeni bozulan bir durumun karşısında sabırsız davranmak anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2011: 1315).

Divan şiirinde verem tedavisi olmayan, ilacı bulunmayan ölümlü sonuçlara yol açan bir hastalık olarak yer almaktadır. Şairler, bu rahatsızlığın akciğerde, göğüs bölgesinde olduğunu dile getirmektedir. Kendisini âşık olarak vasıflandıran şairler, üzüntülerin yoğunluğundan vereme tutulduklarını söylemektedir. Şairler, aşk acısını bu hastalığın ana maddesi olduğunu belirtirler. Şair, bazı zamanlarda kendisini verem hastası, sevdiği kişiyi ise bir doktora teşbih etmektedir. Âşıkların rakiplerinin verem hastalığına tutulmaları için dua ettiği de beyitler çerçevesinde sıklıkla görülmektedir. Toplumun nabzını tutmaya çalışan şairler, dönem içerisinde bu hastalıktan vefat eden kişilere şiirlerinde dua etmişlerdir (Sona, 2017: 617).

Cesârî beytinde sevgilisine seslenerek bana eziyetler ettiğinden dolayı içim kat kat verem bağladı, hasta oldum demektedir. Şair, sevgilisinin ettiği eziyetler sebebiyle vereme yakalandığını söyler bu hastalığın derecesini de kat kat ifadesiyle sunmaya çalışır:

Habîbâ bana kılduğun için cevr [ü] sitem kat kat

Derûnum derd-i hicrûn ile bağladı verem kat kat (Cesârî D., G. 92/1)

Murad Emrî şiirinde sevda illeti olarak görülen verem hastalığını uzun zamandır çektiğini ve öldürürsen bu can senin için ölmeye hazırdır, demektedir. Şair, acı çekmelerinin ve vücudundaki yaralarının fazlalığını göstermekte ve bunlara bir de senin can alıcı oluşun eklendi mi insan verem olmaz da ne olur, ifadelerini kullanmaktadır:

Çokdan çekerim derd-i verem illet-i sevdâ

Öldürsen eger işte bu cân gayrı müheyyâ

Sen cevr ü cefâ etmedesin bak bana hâlâ

Ey cân alıcı sen yine bu cânâ kıyarsın

Alma kime hazırladığım sonra tuyarsın (Murad Emrî D., Mh.51/3)

Şeref Hanım beytinde, şiire konu olan kişinin doktorunun, annesinin ve çevresindeki herkesin çaresiz bakışlarıyla verem derdinden can verdiğini söylemektedir:

Çâre-cûy iken tabîb ü mâder ü hîşânî hep

‘Akıbet kurtulmadı derd-i veremden virdi cân (Şeref Hanım D., Trh. 94/2)

2. XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Sağaltma Yöntemleri

2.1. Bitkilerle Sağaltma Yöntemleri

2.1.1. Eftimûn ile Sağaltma

Farsça bir kelime olan “eftimûn” günümüzde “eftimon” biçiminde telaffuz edilmektedir. Arapça’da “şeb‘u’ş-şa‘ra”, Türkçede ise “Bağbozan, şeytansaçı, cinsaçı, bostanbozan, gelinsaçı, kızıl kurt” vb. isimleriyle de kullanıldığı görülmektedir. Bahçelerde biten çeşidine “tatlıca ot” adı verilen eftimûn, asalak bir bitki çiçeği olarak bilinmektedir. Eftimûn eski tıp bilgilerine göre sıcak ve kuru bir niteliğe sahip olup sâra hastalığına iyi geldiği söylenmektedir. Eftimûn farklı kaynaklarda “delilik ilacı” olarak bilinmekte, dallarındaki çiçeklerin idrar sökücü, müshil, safra temizliği, şişkinlik azaltıcı, kalp çarpıntısını giderici, sıtma, cüzzam gibi hastalıklara iyi geldiği ifade edilmektedir. Divan şiirinde genellikle sevgilinin saçına teşbih edilmekte, aynı zamanda sevdaya tutulan bir hastanın tedavisinde rol üstlendiği söylenmektedir (Onay, 1992: 139; Kaya, 2015: 273).

Cesârî beytinde sevgilinin saçlarını konu edinmiş ve aşk hastalığının tedavisinde eftimûn çiçeğine dikkat çekmiştir:

Tabîbâ her cünûn-ı ‘aşk olan sâhib-devâ-cûya

Be-gâyet elzem a’lâ bir giyâh-ı eftimûnam ben (Cesârî D., G. 635/5)

2.1.2. Gül Suyu ile Sağaltma

Gül; rose, rosa, rosa gallica gibi yabancı dilde isimlere sahip olan; sarı, pembe, beyaz ve kırmızı renkli, sapı dikenli ve güzel kokusu olan bir bitki çeşididir. Gül, süs bitkisi olmasının yanında tıp ilminde de önemli bir yere sahiptir. Gül suyu, cilt hastalıkları, yüksek ateş, sindirim sistemi rahatsızlıkları, ishal, ağız yangısı gibi durumlara iyi geldiği bilinmektedir. Gülden gül suyu, gül şerbeti, gül yağı elde edilir. Gül, divan şiirinde el-yüz ve ağız temizliği, baş ağrısına iyi gelmesiyle, gönül sızısını geçirme gibi durumlarla beyitlerde geçmektedir (Özkan, 2005: 31).

Ali Emirî beytinde sevgilisinin yanaklarından buse almak fikrini ümit eden kişinin ağzını devamlı olarak gül suyu ile yıkayarak temizlemesi gerektiğini dile getirir. Şair burada gül suyunun sağlık amaçlı kullandığını göstermek istemiştir:

Ruhlarından bûse almak fikrini ümmîd eden

Eylesin dâ'im gül-âb ile dehânın şüst ü şû (Ali Emirî D., G. 775/4)

Hatîf beytinde gül suyunun baş ağrısı derdine deva olduğunu söylemektedir:

Gül-âb-ı jâle-i gül-berg-i rûyın itmis âmâde

Serinde Hâtif-i zârın hemân derde humâr olsun (Hatîf D., G. 258/5)

2.1.3. Kâfur ile Sağaltma

Kâfur ağacı, defnegiller familyasından olup soğuk iklim şartlarına dayanıklı, kışın yaprak dökmeyen, uzun bir ömre sahip olmasıyla bilinen bir ağaçtır. Kâfurun vatanı Güney Çin ve Japonya olduğu bilinmektedir. Özellikle Formoza Adası'nda çokça yetiştirildiği görülmektedir (Kaya, 2015: 267). Kâfurun enfeksiyon hastalıklarını önleme amacıyla dağlama yöntemi için kullanıldığı da bilinmektedir. Yaranın üstünü temizlemek için keten, pamuk ve tiftikten üretilmiş fitillerin, kâfur vb. bitkilerle hazırlanan merhemlere bulanıp kusurlu yerin kaplanmasına tımar-tûmâr adı verilmektedir. Ateş yanmalarının da içerisinde bulunduğu her türlü yaraya kâfurî merhem sürülmesi eski zamanlarda yaygın bir tedavi yöntemi olarak kullanılmaktaydı (Yeniterzi, 1998: 98; Kemikli, 2007: 31).

Divan şiirinde kâfur, mecaz bir yapıda sevgilinin vücudu, gerdanı, özellikle de sinesi için benzetme unsuru olarak kullanılmakta, sevgilinin ayva tüyleri ve âşığın yaralı bağı ile birlikte yer almaktadır (Kaya, 2015: 268).

Leylâ Hanım beytinde babasının ölümünün üstünde açtığı yaraya kâfurdan üretilmiş bir merhem bile fayda etmeyeceğini söylemektedir:

Bir yâreyi kim sen açasın kudret elinle

Ol yâreye merhem mi olur merhem-i kâfûr (Leylâ Hanım D., G. 39/5)

Osman Nevres beytinde gönlün yaralı olmasına kâfurun fayda getirmeyeceğini söylemektedir. Doktorun mücadelesinin boşa olduğunu artık bu yaranın basur halini aldığını dile getirmektedir:

Sûd vermez merhem-i kâfûr zahm-ı sîneye

N'eylesin sa'y-ı tabîb ol zahma kim nâsûrdur (Osman Nevres D., G. 39/4)

Zîver Paşa beytinde sevgilisinin güzelliği için kâfur, gül ve anberin karıştırılarak bir ilaç yapıldığını söylemektedir:

Meze olunmuş bir yere kâfûr u 'anber ile gül

Sevdiğim terkîb-i eczâ-yı cemâl olmuş sana (Zîver Paşa D., G. 14/3)

2.1.4. Menekşe ile Sağaltma

Farsça'da "benefşe", Arapça'da "menefşe", Türkçede ise "menekşe" ya da "menevşe" şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Menekşegillerden bir ya da daha fazla yıllık olan çiçek, gölgelik alanlarda,

duvar, çit köşelerinde bulunmaktadır. Yaprakları şekil itibariyle kalbe benzeyen bu bitki, beyaz ve mor gibi renklere sahip olabilmektedir (Kaya, 2015: 283). Menekşe, idrar söktürücü, kan temizleyici niteliğe sahip olan ve yaraların tedavisinde kullanılan bir bitkidir. Bu bitkinin uyku getirip, terletme özelliği ile bedeni rahatlattığı söylenmektedir. Kokusuyla gelen rahatlama ile gam ve kederin azalmasına ve zihnin ferahlamasına yardımcı olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Ayrıca menekşenin böbrek rahatsızlıkları ve bronşit gibi solunum yolu hastalıklarına iyi geldiği de görülmektedir (Yeniterzi, 1998: 96; Baytop, 1984: 324-325).

Leylâ Hanım beytinde menekşenin gül bahçesinin bulunduğu yeri mesken edindiğini ve menekşeye teşbih ettiği gönlün kendisinde olan gizli yaralara acıması olmadığını dile getirmektedir:

Benefşe itmede her câyı mesken tarh-ı gülşende

Katı hercâyî dilber rahmı yok mı dâg-ı pinhana (Leylâ Hanım D., K. 4/7)

2.1.5. Reyhân ile Sağaltma

Reyhan, 10-40 cm yüksekliğe sahip beyaz ya da pembe çiçeklere sahip kuvvetli bir kokusu bulunan otsu bir bitkidir. Bahçe ve saksılarda yetiştirmeye müsaittir. Baharat olarak kullanıldığı bilinmektedir. Reyhan bitkisinden elde edilen yağın mide hastalıklarına iyi geldiği görülmekte ve öksürük kesme, idrar söktürme, balgam giderme, ağrı kesme gibi özellikleri bulunmaktadır. Yorgunluk ve uykusuzluğa da iyi geldiği bilinen bitkinin ayrıca burun kanaması ve ishale de iyi geldiği söylenmektedir (Eroğlu, 2018: 113).

Divan şiirinde reyhan, çok kullanılan bir bitkidir. Genellikle güzel kokusu ve kuvvetli bir özelliğe sahip olmasıyla şiirde yer almaktadır. Reyhan, sevgilinin saçları ve zülüfleri, kâkülü ve perçemiyle ilişkili olarak işlenmektedir (Eroğlu, 2018: 114).

Murad Emrî beytinde sevgilinin eşsiz kokusunu anber maddesi ile ilişkilendirmektedir. Şair, gül bağının reyhan gülü billahi şereflenmiş o, meclise ayak bastığında hoş bir koku saçır, demektedir:

Şereflenmiş şu gülzârın gül-i reyhânesi billâh

Ayak basa o bezme bû saçar bir misk-i ‘anberdir (Murad Emrî D., G. 188/2)

Şevkî beytinde şehre benzetilen gönül içerisinde yer alan bir bostanda gül ve reyhan çiçeklerinin bulunduğunu dile getirmektedir:

Şehr-i dilde bir ‘aceb bostânımız vardır bizim

Tâzeden tâze gül ü reyhânımız vardır bizim (Şevkî D., G. 78/1)

2.1.6. Safran ile Sağaltma

Safran, süsengiller familyasında yer alan ilkbahar ve sonbahar mevsim şartlarına göre hayatta kalabilen bir bitkidir. Açık mor yapraklara sahip çiçekleri bulunan bitkinin orta kısmında sarı ve kızıl renkte telciklerden meydana gelen soğanı vardır. Safran, tıbbî ve aromatik özelliğe sahip bir bitkidir (Kaya, 2015: 289).

Divan şiirinde safrana yalnızca rengi ve kokusuyla değil, yetiştirilme sürecinden hasat edilmesine, tıbbî özelliklerine ve kullanım alanlarına kadar pek çok özelliğiyle ele alındığı görülmektedir. Açık sarı bir renge sahip oluşundan dolayı âşığın yüzü için benzetilen olmaktadır. Sevgilisinin aşkı ile yanıp tutuşan âşık, bağrının yanışına delil olarak yüzünün sarı oluşunu göstermektedir. Aynı zamanda safranın yanıklar ve yaraların tedavi edilmesinde kullanılan bir ilaç olduğuna da değinmektedir (Ceylan, 2005: 153; Kaya, 2015: 289).

Yenişehirli Avnî beytinde sâkiye seslenmektedir. Şair, sen olmadan kan ile dolan şarap küpleri yatmaktadır. Erguvan şarabı derdinden dolayı safran gibi olduğunu yani kırmızımsı rengin safran rengine döndüğünü söylemektedir:

Gel ey sâkî ki sensiz hûn ile dolmuş yatar humlar

Şarâb-ı erguvânî za‘ferân-reng oldu derdinden (Yenişehirli Avnî D., G. 277/6)

Cesârî beytinde nazardan korunmak ve belalardan kurtulmak amacıyla Ahkaf sûresi okuduğunu söylemektedir. Şair, bu duanın safran ile nüshaya muska niyetiyle yazıldığını dile getirmektedir:

Nazardan nüsha yazmak lâzım oldu bizlere cânâ

Yazalum za'ferân ile du'â urğana bağlansun (Cesârî D., G. 654/3)

2.2. Diğer Sağıltma Yöntemleri

2.2.1. Dua Okumak ve Muska Taşımak

Arapça bir kelime olan dua, “seslenmek, istemek, çağırarak; yardım istemek” anlamındaki da'va ve da'vet sözcükleri gibi masdar olup, küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan niyaz ve talep manasında ad olarak kullanılır (Cilacı, 1994: 529). Divan şiirinde gerek dua gerekse muska yazımı ile kişilerin rahatsızlıklarının giderilebileceği düşünülmüş bu da şairlerin şiirlerine yansımıştır.

Keçecizâde İzzet Molla sakal bırakarak birkaç Arapça dua okuyarak yaldızlı harflerle bir nüshaya anlamsız şeyler yazıp tedavi yaptıklarını söyleyen din istismarcılarını eleştirmektedir:

Cenâb-ı şeyhe sorun pâk yaldız altını

Cemî'-i derde devâ nüsha-i mücerrebdir (K. İzzet Molla D., G. 157/2)

2.2.2. Göze Sürme Çekmek

Sürme, tarihi çok eskilere dayanan, geçmişten günümüze farklı nedenlerden kullanılagelmiştir. Sürme, genellikle kükürt, çinko ve antimuan birleşiminden meydana gelmektedir. Başka madenlerden sürme üretildiği bilinmektedir (Karabulut, 2013: 610).

Sürme, bir süs eşyası olmanın yanında gözü kuvvetlendirmek, görüşü artırmak, göze parlaklık katmak; gözden sebel, remed, göz yaşarması ve göz kanlanması gibi rahatsızlıkları gidermek maksadıyla kullanılan bir ilaçtır (Aynacı, 2012: 41).

Murad Emrî şiirinde âşığın yani tarikat ehli olan kişilerin, mensup oldukları dergâhı yüceltmek amacıyla dergâhın bulunduğu bölgenin topraklarını sürme niteliğinde göstermiş, bu toprağı sürme olarak süren körlerin gözlerinin açılıp tedavi olacakları ifade edilmiştir:

Buna her kalb-i pâk kıble-nümâveş olmada mâ'il

Buna cân vermege herkes müheyyâ kim olur hâ'il

O dergâha yüzüm sürmeklige olur muyam nâ'il

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı 'adem zâ'il

'Amâdan açdı mevcûdat çeşme tûtüyâdır bu (Murad Emrî D., Thm. 76/4)

Leylâ Hanım beytinde sevgilisi için devamlı ağlayan âşığın artık göremez halde olduğunu söylemektedir. Şair, âşığın sevgilisinin ayağının toprağını gözlerine sürme olarak çekip tedavi olacağını söylemektedir:

Rûy-ı yâri görmek için dide-i giryânına

Hâk-i pây-ı 'âşıkândan tûtüyâ ister gönül (Leylâ Hanım D., G. 72/3)

2.2.3. Kan Aldırmak/ Hacamat

İslami gelenek içerisinde kan aldırma “hacamat” terimiyle karşılanmaktadır. Hacamat Arapça “hacm” kökünden gelmekte ve “emmek” manasını taşımaktadır. Hacamat işlemi yapan kişiye ise “haccâm” adı verilmektedir (Akdağ, 2014: 170).

Eski tıp ilminde kan aldırmanın çeşitli hastalıklara fayda sağladığına inanılmasından dolayı kan aldırma toplum içerisinde önemli bir yer almaktadır. Geçmişte yaranın enfekte olmasını önlemek ve zehirlenme gibi rahatsızlıklarda yaradan bir miktar kan akıtmak veya bedenin farklı yerlerinde bulunan ağırları geçirmek içinde uygulandığı bilinmektedir (Yeniterzi, 1998: 98).

Divan şiirinde sevgilinin bakışları bir yay gibi oklarını atıp âşığın sinisini delip bu suretle âşığa zulmettiği ile ilgili binlerce beyit bulunmakta ve çeşitli teşbihlere konu edildiği görülmektedir. Kimi zaman sevgilinin bakışları ve kirpiklerinin, kan alıcı yani hacamatçı görevini yapması da bu hayale dayanmaktadır. Sevgili bir hacamatçı olarak görülüp âşığın kanını akıtırken, sevgilinin kirpikleri neşter, felekler ise hacamat şişesi vazifesini üstlenmektedir (Akdağ, 2014: 175).

Cesârî beytinde sevgilinin neşter gibi keskin bakışları olduğunu söylemektedir. Şair, o güzele iyice baktım, fakat o hiç fırsat vermeden kanımı aldı, demektedir. Burada sevgilinin adeta bir hacamat ustası olduğu ve âşığın kanını aldığını görmekteyiz:

Bir gamzesi neşter güzele hoş nazar itdim

Amân zaman virmedi bu kanımı aldı (Cesârî D., G. 554/4)

2.2.4. Merhem Sürmek

Merhem Arapça bir sözcük olup “yaralara ve ağrı hissedilen bölgeye sürülmek üzere kullanılan yağlı ve yarın donmuş bir kıvama sahip ilaç” anlamına gelmektedir (Şemsettin Sami, 2007: 1329). Merhemin içerisine konacak maddeler öncelikle havanda toz haline getirilir ve bir miktar su ve yağ ile ezilir sonrasında ise sıvağ maddesi olan lalonin ve vazelinin eklenmesi ve iyi bir şekilde karıştırılmasıyla ilaç elde edilmiş olur (Baytop, 1984: 104). Divan şiirinde şairler, bu sözcüğü bütün ilaçları kapsayacak donanımda kullanmışlardır. Genellikle ise zahm, cerâhat ve yara gibi sözcüklerle ilgili olarak beyitlerde yer vermişlerdir (Özkan, 2007: 548).

Osman Nevres beytinde sevgilisini doktor olarak vasıflandırmıştır. Şair, sevgilinin gelişi ile kendisinin yaralı sinisine merhem sürüleceğini söylemektedir:

Merhem-zen oldu sîne-i mecrûha makdemin

Hoş geldin ey tabîb safâ geldin ey tabîb (Osman Nevres D., G. 15/4)

Hatîf beytinde sevgilisinin bağına açtığı kılıç yaralarını ihsan bilen âşığın, merhem almak için Lokman hekime sığınmayacağını dile getirmektedir:

İlticâ eylemeyiz merhem için Lokmân'a

Zahm-ı tîg-i sitemin sîneye ihsân bilürüz (Hatîf D., G. 156/2)

2.2.5. Perhiz Yapmak

Perhiz sözcüğü sözlükte “diyet yapmak” anlamına gelmektedir. Perhiz yapmak, sağlığı korumak ya da düzeltmek maksadıyla özel bir beslenme düzeni oluşturmak demektir (Türkçe Sözlük, 2005: 1597). Divan şairleri sağlık ve beslenme arasında bir ilişki oluşturmaktadırlar. “Sağlığın başı perhizdir” atasözüyle ifadesini bulan beslenme alışkanlığı, koruyucu hekimlik açısından önemli malzemeler içermektedir (Kemikli, 2007: 27).

Cesârî beytinde kişi perhiz ederse kendisini sağlıklı hisseder. Fakat perhiz etmez ise illaki hastalanacak ve iğne olacaktır, demektedir:

Perhîze çeküp kendüzini sâlim olam dir

‘İlletlenicek çekdürür elbetde şırınka (Cesârî D., G. 759/2)

2.2.6. Şişe Çekmek

Modern tıp yöntemlerinin olmadığı ya da çaresiz olduğu dönemlerde halk hekimliği devreye girmektedir. Bu bağlamda şişe çekme; Avrupa, Asya ve Ortadoğu’da yüzyıllar boyunca kullanılan bir alternatif tıp yöntemidir. Arap ve İslam coğrafyasında hacamat olarak bilinen kan aldırma ya da şişe çekmekteki amaç, kılcal damarlardaki kanın, o bölgeye akışı sağlamak ve vücuttaki kan dolaşımını artırmak ve tedavi sürecine katkı sağlamaktır (Köşe, 1996: 422).

Keçecizâde İzzet Molla beytinde bedeninin sıhhatine kavuşması için, kişinin üzerinde bulunan ağırlığın atılması için fırsat buldukça şişe çekmeyi tavsiye etmektedir. Şair aynı zamanda şişe çekmek ifadesiyle içki içmeyi de önermektedir:

Her dem derim ki ben sana bir iki şişe çek

Zâhid varındı sıklet-i cismi hemîşe çek (K. İzzet Molla D., Mukatta'ât, 114)

2.2.7. Tiryak Vermek

Arapça bir sözcük olan tiryâk, “zehirlenmeye ve çeşitli rahatsızlıklara karşı tercih edilen mâcun, afyon ve panzehir manalarında kullanılmaktadır. Mâcun şeklinde ilk defa Yunan hekim Mitridat'ın keşfettiği düşünülen tiryâk, öksürüğü kesmekte, sancıyı dinmekte ve yılan ve akrebin sokmasında panzehir olarak kullanılmaktadır (Kemikli, 2007: 29).

Osman Nevres beytinde sevgilinin hasta olduğunu bilmez dolayısıyla dudağının panzehirinden vermemesinden dolayı yakınır ve sevgilinin dudağını aşk derdinin panzehiri olarak görmektedir:

Haste sanmaz mı beni ol gözleri bîmâr kim

Nûş-dârû-yı lebinden derdime kılmaz devâ (Osman Nevres D., G. 8/3)

Leskofçalı Galip beytinde ben o ayrılık sonucunda hasta düşen âşığın gönlüyüm ki, aşkın hâkimi bana gam zehrini panzehrin mayası olarak vermiştir, demektedir:

Ben o dil-haste-i hicrim ki hâkîm-i ‘aşkın

Eylemiş zehr-i gamı mâye-i tiryâk bana (Leskofçalı Galip D., G. 6/2)

Hersekli Arif Hikmet beytinde gamın zehri sen irfan sahibi birisiysen senin yarana ilaç olarak yeter. Bütün her şeyin bereketinin çaresi dert iledir, demektedir:

Feyz-i te'sîri bütün derd iledir dermânın

Zehr-i gam ârif isen zahmına tiryâk yeter (Hersekli Arif Hikmet D., G. 39/2)

2.2.8. Zemzem İçirmek

Zemzem, İslâmî açıdan büyük önemi olan, Kâ'be yakınlarındaki kuyudan çıkan kutsal bir sudur. Suya bu ad “bol ve akıcı oluşu, Cebrâil'in konuşma sesi, akarken çıkan ses, şimşek sesi” manalarındaki zemzem ile arasındaki ilişki kurulup verilmiştir (Küçükaşçı, 2013:242).

Divan şiirinde zemzem, ses niteliği, tarihçesi, Kâ'be ile bağlantısı, hakkındaki övgüler, ölüm döşeğindeki kişiye zemzem verilmesi, hastalıklarda tedavi edici olarak kullanılması gibi birçok hususta şiirlerde yer almaktadır (Dokumacı, 2020: 299).

Murad Emrî beytinde sevgilisinin eski zamanlarda kendisine yakın olduğunu fakat şimdi ise zemzem diyerek kandırıp kâse dolusu zehir içirdiğini söylemektedir:

Gösterip evvelce ülfet Emrîye gör sonradan

Kâse kâse zehr içirdi diyerek zemzem bana (Murad Emrî D., G. 63/6)

Sonuç

Divan şiiri üzerine yapılan tüm araştırmalar, sanılanın aksine bu geleneğin kültürel yapıyla, âdet ve geleneklerle, folklorik birtakım öğelerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Divan şiiri, geliştiği toplumda yaşayan insanı doğrudan etkileyen sağlık sorunlarına karşı duyarsız kalmamıştır. Şairin, yaşamının bir kısmında tecrübe ettiği bu hastalıkları görmezden gelmesi beklenemezdi. Çalışmamızda XIX. yüzyılda yaşamış olan 17 şairin divanı taranarak bahar yorgunluğu, boğmaca, bunama, cüzâm, çiçek hastalığı, delilik, dilsizlik, humar, humma, kuduz, nezle, remed, sıtma, veba, verem gibi 15 adet hastalık türü tespit edilmiştir. Bu hastalıkların şiirler içerisinde gerçek anlamlarının yanında mecazi manalarının da yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda hastalık çeşidinin ilgili kaynaklardan faydalanarak tanımı yapılmış ve seçilen

beyitler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise bu hastalıkların effimûn, gül suyu, kâfur, menekşe, reyhân, safran gibi çeşitli sağaltma yöntemlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda XIX. yüzyılda çeşitli hastalıkların şiirde varoluşunu ve bunların türlü sağaltma yöntemleriyle giderilebileceğini görmekteyiz.

Kaynaklar

- AKALIN, H. Ş. vd. (Haz.) (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AKDAĞ, A. (2014). “Bir Tedavi Yöntemi Olarak Kan Aldırmak ve Klâsik Türk Şiirindeki Kullanımı”. *Gazi Türkiyat*, (14), 169-187.
- AKKUŞ, Y. (2010). *Benderli Cesârî'nin Divanı ve Divançesi (İnceleme-Tenkitletli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARSLAN, M. (2003). *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ARSLAN, M. (2004). *Antepli Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ARSLAN, M. (2009). *Ziver Paşa Dîvân ve Münşe'ât*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- ARSLAN, M. (2011). *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYNACI, M. (2012). “Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klâsik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (9), 29-48.
- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- BAYTOP, T. (1984). *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları.
- BORATAV, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- CEYLAN, Ö. (2005). “Taşranın Altın Çiçeği Safran”, *Osmanlı Araştırmaları, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan-II*, XXVI, 147-162.
- CEYLAN, Ö.; Yılmaz, O. (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- CİLACI, O. (1994). “Dua” maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9, 529-530.
- DEVELLİOĞLU, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DOKUMACI, N. (2020). *Cennetin Suyu: Klasik Türk Edebiyatında Zenzem*. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- ELALDI, M. (2005). *Nazîf Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkitletli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EROĞLU, H. B. (2018). *Tabîbnâme Adlı Tıp Eserindeki Bitkilerle Divan Şiirinde Geçen Bitkilerin Mukayesesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERTAŞ, M. Y. ve EĞNİM, K. (2011). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 83-108.
- GÖZÜBENLİ, B. (1991). “Ateh” maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.4, 51-52.
- GÜREL, R. (Ed.). (1999). *Enderunlu Vâsıf Divanı*. Kitabevi Yayınları.
- KANAR, M. (2011). *Farsça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KARABULUT, A.R. (2013). *Tıbb-ı Nebevi Ansiklopedisi*, Ankara.
- KAYA, B. A. (2017). *Osman Nevres Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Kesit Yayınları.
- KEMİKLİ, B. (2007). “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 19-36.
- KÖŞE, A. (1996). “Hacamat” maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14, 422-423.

- KÜÇÜKAŞÇI, M.S. (2013). “Zemzem” maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.44, 242-246.
- ONAY, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz.: Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNAL, S. (2010). *Hâtif, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZGÜL, M. K. (2015). *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-II: Hersekli Ârif Hikmet Bey*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZGÜN, C. (2017), “Osmanlı Devleti”nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Dâû'l-Kelb (Kuduz Hastalığı)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S: XXXII/2, 491-529.
- ÖZKAN, Ö. (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- ÖZTAHTALI, İ. İ. (2010). *Bursalı Murad Emrî ve Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, M. (2020). “Divan Şiirinde Veba”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 125-154.
- PALA, İ. (2017). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- PARLATIR, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- SAMİ, Ş. (2007). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SONA, F. (2017). “Divan Şairlerinin Gözünden Verem”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 610-618.
- ŞAR, S. (2005). “Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamaları”. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 13, 131-136.
- TANRIBUYURDU, G. (2006). *Eşref Paşa Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Nesre Çeviri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TAŞDELEN, İ. (2014). *Şevki Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TEK, R. (2021). “Anadolu Türk Halk Hekimliği Uygulamalarında Analogik Düşünce”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları*, (18), 15-26.
- TURAN, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divânı’nın Tahlili (Tenkitli Metin) I. Cilt*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UÇAN EKE, N. (2007). “16. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Tıp İlmi”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 105-126.
- UĞURLU, S. (2011). “Traditional Folk Medicine in The Turkish Folk Culture”. *Journal of Turkish Studies*, 6 (4), 317-327.
- VARLIK, N. (2011). “Tâûn” maddesi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c.40, 175-177.
- YAZAR, S. ve ASLAN, M.U. (2020). *Ali Emîrî Divânı*. (Ed.: Günay Kut). Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- YENİTERZİ, E. (1998). “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Unsurlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, 87-103.
- YILDIRIM, O. (2024). *XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü Unsurları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, O. (2024). “Muhibbî Divanı’nda Halk İnanışları”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 12(32), 59-79.
- YILDIZ, A. H. (2003). *Leskofçalı Galip Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YODER, D. (1975). “Halk Tıbbı”. (Çev.: Sibel Yoğurtçuoğlu ve Ayfer Gülüm), *Folkloru Doğru*, S. 43, 23-30.